

שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער עבריינים: השוואה בין עולים לילידי הארץ*

ורד סלונים-נבו וריצ'רד ישראלוביץ'

המאמר מתאר מחקר שבדק את דפוסי השימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער ילידי ישראל ובקרב בני נוער עולים ממדינות חבר העמים, שהיו בטיפול שירות המבחן לנוער באזור הדרום בשנת 1996. הממצאים מראים כי עולים נוטים להתחיל לשתות כשנה מוקדם יותר מילידי הארץ, לשתות בירה ומשקאות חריפים בשכיחות גבוהה יותר מזו של ילידי ישראל, לדווח על בעיות הקשורות לשתית אלכוהול, לצרוך סמים ולעשן סיגריות בגיל צעיר יותר מילידי הארץ, ולראות בסמים ובאלכוהול חומרים המסייעים להתמודד עם לחצי החיים יותר מאשר חבריהם ילידי הארץ. עוד נמצא כי ההבדלים בין הקבוצות בצריכת סמים, בשכיחות השתייה ובתפיסה של השימוש בחומרים ממכרים קשורים למבנה המשפחה, למצב הכלכלי ולתפקוד המשפחתי הכללי. משפחות העולים נוטות להיות חילוניות יותר, בעלות מספר קטן של ילדים, מצבן הכלכלי קשה יותר, והעולים נוטים לראות את תפקוד משפחתם כבעייתי יותר. שיפור מצבן הכלכלי ותפקודן המשפחתי של משפחות העולים, שני גורמים הקשורים זה בזה, עשוי לצמצם את שכיחות השימוש באלכוהול ובסמים ולשנות את התפיסה הרואה בהם גורמים מסייעים בהתמודדות עם קשיי החיים.

מבוא

גל העלייה של שנות התשעים הביא עמו לישראל גם מתבגרים רבים. למעשה, כ-8–10 אחוזים מהעולים בשנים 1990–2000 היו בני נוער בני 15–19 (80,000–100,000 נפש), מרביתם ממדינות חבר העמים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה,

* המחברים מבקשים להודות לקרן מפעל הפיס ע"ש פנחס ספיר על התמיכה הכספית, לשירות המבחן לנוער באזור הדרום על הנכונות לקיים את המחקר בקרב אוכלוסיית הפונים אליהם, לקציני המבחן שעזרו לארגן את הראיונות למראיינים, למנתחת הנתונים וכמובן לנערים ולנערות שהסכימו להשתתף במחקר.

2001). מחקרים מראים כי מתבגרים חווים קשיי הסתגלות לחיים בישראל. הם מדווחים יותר על פחדי בדידות ועל ראייה בלתי ברורה של העתיד (שרגה וסלונים-נבו, 1993); הם חווים כעס ואבדן קשרים משמעותיים עם אנשים בארץ המוצא; ולעתים הם מסתגרים זמנית בחברת העולים (מירסקי ופראוור, 1992); בתחום הלימודים הקשיים מתבטאים בהיעדרויות רבות, במחסור באמצעים לקניית ספרי לימוד ולתשלומים לבית הספר, בחסך חינוכי, בניכור פסיכולוגי ובקשיים ביצירת קשר עם תלמידים ילידי הארץ ועם מורים הנתפסים כלא מתחשבים במצבם המיוחד (טטר, כפיר, סבר, אדלר ורגב, 1993; Kozulin, 1993).

מחקרים רבים מראים כי בני נוער עבריינים הם קבוצת סיכון הדורשת התערבות חברתית, לא רק בגלל עצם המעורבות בפשעים, אלא גם בגלל נטייתם להיות מעורבים בהתנהגויות אחרות, המסכנות את חייהם ומקשות עליהם להשתלב בחברה, כגון עישון, שתייה, שימוש בסמים, בריחה מהבית, היעדרות מבית הספר, קשיים בלימודים, מריבות עם מורים, מריבות עם תלמידים אחרים, בעיות בעבודה, הריונות לא רצויים, קיום יחסי מין לא מוגנים, ריבוי מחלות מין ומריבות עם הורים ועם דמויות סמכותיות אחרות. בני נוער עבריינים גם נוטים לסבול מדימוי עצמי נמוך ומגוון של בעיות רגשיות אחרות לעומת בני נוער שאינם עבריינים. נוסף על כך, המשפחות של בני נוער עבריינים נוטות להתאפיין בקשיים, כמו אי-יכולת להעמיד גבולות, היעדר קשר רגשי מספק, יחסי נישואים מעורערים, נתק בתקשורת שבין הורים לילדים והתעללות פיזית ונפשית בילדים (Meltzer, Roditi & Fenton, 1986; Osuna & Luna, 1993; Paperny & Deisher, 1983; Phillips & Kelly, 1979; Tolan, Cronwell & Brasswell, 1986). המחקר שיתואר בהמשך התמקד אפוא בקבוצת סיכון כפולה, מתבגרים מהגרים שהם גם עבריינים. הבנת עולמם של בני נוער אלו תאפשר לתכנן בעבורם התערבויות שיקלו על הסתגלותם לחברה הישראלית.

השימוש בסמים ובאלכוהול קשור הדוק לעבריינות. מחקרים רבים חושפים כי בעיית ההתמכרות והשימוש לרעה בחומרים משכרים ומסממים נפוצה מאוד בקרב בני נוער עבריינים (לדוגמה, Dembo, Williams, Fagan, & Schmeidler, 1993; Winters, Weller, & Meland, 1993). גם מחקרים בישראל מצביעים על קשר בין התנהגות חברתית בעייתית לבין שימוש בסמים ובאלכוהול. ברנע ואחרים (Barnea, Rahav, & Teichman, 1992, 1993) השוו התנהגויות של תלמידי תיכון לאלו של בני נוער עבריינים ומנותקים. בני הנוער העבריינים והמנותקים דיווחו על שימוש רב יותר בסמים ובאלכוהול מאשר תלמידי התיכון. ממצאים אלו הובילו את המחקר הנוכחי להתמקד בדפוסי השימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער עבריינים עולים חדשים וילידי הארץ מתוך מחשבה כי הבנת דפוסים אלו תעזור לתכנן התערבויות שיפחיתו או ימנעו שימוש בחומרים ממכרים בקרב קבוצות סיכון אלו. כמה גורמים קשורים באופן מובהק לשימוש בסמים על ידי בני נוער, ואלו הם:

שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב בני נוער עבריינים: השוואה בין עולים לילידי הארץ

דפוסי שימוש בסמים של הורי הנערים, התנהגות קבוצת בני גילם של המתבגרים, טיב היחסים במשפחה, בעיות אישיות של המתבגרים, נטייה להתנהגות חריגה כללית, שאיפות אקדמיות נמוכות, ערכים אנטי-חברתיים, גורמים כימיים-ביולוגיים, מיומנויות חיים לא מספקות, עוני ומעט הזדמנויות בחיים (להרחבה ראו Adger, 1991). כדי לבדוק כיצד פועלים גורמים אלו על דפוסי השימוש בסמים של בני נוער עבריינים עולים חדשים וילידי ישראל נכללו במחקר זה רבים מהגורמים המופיעים בספרות.

שתי השערות עמדו במרכז המחקר. האחת, לחוויית ההגירה תהיה השפעה מובהקת על השימוש בחומרים ממכרים בקרב בני הנוער העולים. השערה זו מבוססת גם על מחקרים המראים כי בני נוער עולים נוטים לשתות ולעשן יותר מבני נוער ילידי הארץ (Slonim-Nevo & Sharaga, 1997) וגם על מחקרים המראים כי חוויית ההגירה כרוכה בקשיים רבים. קשיים אלו עלולים לדחוף את המתבגר העולה אל פתרונות קלים של שימוש בסמים ואלכוהול.

השנייה, תפיסת בני הנוער את היחסים במשפחתם משפיעה על דפוסי השימוש שלהם בחומרים ממכרים. השערה זו מבוססת על מחקרים המראים כי ליחסים במשפחה השפעה משמעותית על דפוסי ההתנהגות של ילדים מהגרים. ארונוביץ (Aronowitz, 1992), לדוגמה, הראה כי עמדות של הורים מהגרים בתחומי שינויים וחוויית חדשות השפיעו על הסתגלות ילדיהם לבית הספר. במחקר אחר בהולנד נמצא כי הדימוי העצמי של בני נוער מהגרים הושפע מתפיסתם את דימוים בעיני הוריהם (Verkuyten, 1988). במחקר נוסף בקנדה נמצא קשר ברור בין דיכאון של הורים מהגרים לבין בעיות התנהגות, קשיי למידה וקשיים חברתיים של ילדיהם (Barankin, 1989). גם במחקרים שבוצעו בישראל התברר דפוס דומה. הן אצל בני נוער מהגרים ממדינות חבר העמים והן אצל בני נוער ילידי הארץ, שהוריהם עלו לישראל בשנות השבעים מברית המועצות לשעבר, תפיסת היחסים במשפחה ניבאה את תפקודם הנפשי, את דימוים העצמי ואת תפקודם החברתי (Slonim-Nevo & Sharaga, 1999).

שיטת המחקר

המודגם

המחקר התבצע בחודשים פברואר-אפריל 1996. כל הנערים והנערות שהיו באותה עת בטיפולו של שירות המבחן לנוער באזור הדרום (באר שבע עד אשדוד) התבקשו למלא שאלון. בפועל, היו בטיפול והשתתפו במחקר 391 נבדקים — 256 ילידי

ישראל ו-135 עולים חדשים. מרבית העולים (110) הגיעו ממדינות חבר העמים, ומקצתם (25) מאתיופיה. איש מהמטופלים שהיו בטיפול לא סירב להשתתף במחקר. כלומר, כל מי שהיה באותה עת מטופל במחוז הדרום השתתף במחקר. בגלל השוני הרב שבין התרבות הרוסית לתרבות האתיופית, הוחלט להשוות במחקר זה בין דפוסי ההתנהגות של ילידי ישראל לדפוסי ההתנהגות של הנוער שעלה ממדינות חבר העמים ולא לכלול בניתוחים השונים את העולים מאתיופיה. מכאן שהמדגם הסופי כלל 256 ילידי ישראל ו-110 עולים ממדינות חבר העמים.

לוח 1 מציג את המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של משתתפי המחקר. הלוח מלמד כי הורי העולים נוטים להיות משכילים יותר, אבות רבים יותר שלהם אינם עוסקים במקצועם, שיעור המשפחות החד-הוריות אצלם גבוה יותר, ממוצע מספר הילדים במשפחותיהם קטן יותר, מצבם הכלכלי גרוע מזה של ילידי הארץ, והוריהם נוטים להיות חילוניים יותר. ממצאים אלו מתאימים לתכונות הכלליות של העולים בעלייה האחרונה ממדינות חבר העמים, שהיו משכילים וחילוניים יותר. כצפוי, העולים מתקשים יותר למצוא עבודה במקצועם המקורי, ומצבם הכלכלי גרוע מזה של הוותיקים בישראל.

לוח 1: המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של משתתפי המחקר (אחוזים, ממוצעים וסטיות תקן)

מבחני χ^2 ו-t	ילידי הארץ (N = 256)			עולים (N = 110)			כולם (N = 366)			משתנה / ערכים
	SD	M	%	SD	M	%	SD	M	%	
$\chi^2 = 1.2$, df = 1	—	—	94	—	—	91	—	—	93	מגדר
	—	—	6	—	—	9	—	—	7	זכר
$\chi^2 = 2.22$, df = 1	—	—	91	—	—	96	—	—	92	נקבה
	—	—	9	—	—	4	—	—	8	דת ולאום
$\chi^2 = 44.03^{***}$, df = 6	—	—	21	—	—	20	—	—	20	יהודי
	—	—	58	—	—	35	—	—	50	אחר
	—	—	14	—	—	42	—	—	23	עיסוק האב
	—	—	7	—	—	3	—	—	7	מובטל
$\chi^2 = 4.62^*$, df = 1	—	—	74	—	—	63	—	—	70	מועסק במקצועו
	—	—	26	—	—	37	—	—	30	מועסק שלא במקצועו
										פרש/נפטר
										מצב משפחתי של ההורים
										נשוי
										גרש, אלמן, אחר